

**HIEMER, Elisa-Maria – HOLÝ, Jiří – FIRLEJ,
Agata – NICHTBURGEROVÁ, Hana, ed.:
HANDBOOK OF POLISH, CZECH, AND SLOVAK
HOLOCAUST FICTION. Berlin – Boston:
De Gruyter Oldenbourg, 2021. 514 s.**

Matuš Mikšík

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.2.8>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0043-0652>

Podľa anotácie na stránke vydavateľstva je predložená publikácia „výsledkom dlhotrvajúcej akademickej spolupráce špecialistov/špecialistiek zo štyroch krajín a niekoľkých tisícov akademických centier“, v samotnom úvode knihy sa však píše, že „príručka je plodom spolupráce poľsko-česko-nemeckého tímu výskumníkov a výskumníčok, pracujúcich spoločne vyše desať rokov“ (strana 1, preklad citátov z angličtiny M. M.). Uvedená diskrepancia je dôsledkom toho, že Slovensko nemá zastúpenie priamo v autorskom tíme, iba v sekcii Spolupracujúce osoby (strany 473-475), menovite ide (v abecednom poradí podľa priradených skratiek) o Moniku Adamickú (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre), Tibora Žilku (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) a Zoru Pruškovú (Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i., v Bratislave). Z kvantitatívneho hľadiska, keď celý zoznam spolupracovníkov tvorí tridsaťjeden mien, pôsobí zastúpenie slovenskej literárnej vedy disproporčne, navyše, väčšinu textov o dielach v slovenčine spracoval Jiří Holý (z dvadsiatich dvoch hesiel až štrnásť) – štyri diela spracovala M. Adamická, tri Z. Prušková a T. Žilka je podpísaný iba pod jedným heslom.

Publikácia na spôsob slovníka je doplnená prehľadovou štúdiou s dvomi hlavnými časťami, venovanými najprv poľskej a potom českej a slovenskej literatúre s témou holokaustu. Jadro knihy tvoria heslá jednotlivých literárnych diel, ktoré majú pevnú štruktúru: na základné informácie o konkrétnom diele (názov, autor, rok prvého publikovania, existujúce preklady do iných jazykov, krátky medailón autora/autorky) nadväzujú dve ťažiskové časti Obsah a interpretácia a Hlavné témy a problémy. Heslá sú zoradené abecedne, nie však podľa pôvodných názvov diel, ale podľa ich prekladových anglických názvov. Súčasťou publikácie sú aj tri zoznamy: diela zoradené abecedne podľa autora, diela zoradené podľa roku vydania/premiéry, autori zoradení podľa jazyka. Na konci knihy je ešte register tém, motívov, obrázkov, miest a zariadení. Podľa môjho názoru rozhodnutie zoradiť jednotlivé diela podľa anglických názvov sťažuje orientáciu v publikácii, lepším spôsobom usporiadania by bolo buď abecedné zoradenie podľa pôvodného názvu diela, alebo radenie podľa roku vydania, prípadne aj s rozdelením podľa jazyka, v ktorom bolo dielo napísané. Treba však povedať, že publiká-

cia nie je primárne určená odborníkom v rámci prezentovaného areálu Poľska, Česka a Slovenska, teda stredovýchodnej Európy (strana 2, v origináli konzistentne ako „East-Central Europe“), ale najmä bádateľom mimo tejto zemepisnej oblasti, pretože diela poľskej, českej a slovenskej literatúry sú v doposiaľ vydaných prehľadových publikáciách literatúry s témou holokaustu zastúpené len v minimálnej miere, prípadne vôbec nie, čo autorský kolektív ukazuje na konkrétnych príkladoch (strany 1-2). Zároveň deklaruje svoju ambíciu sprístupniť prezentované diela širšej verejnosti: „Editor a editorky nechcú literatúru hodnotiť, ale poskytnúť vám, čitateľom a čitateľkám, kompilovaný výber literatúry o holokauste z obdobia posledných ôsmich dekád a pozvať vás k čítaniu, porovnávaniu a vytvoreniu vlastných záverov“ (strany 2-3, publikácia hovorí o „Holocaust fiction“, termín v tomto prípade zahŕňa prózu i poéziu a v rámci prózy aj beletristické diela s istou mierou faktografie).

Vstupná štúdia sa najprv venuje poľskej literatúre s témou holokaustu, sekcia je prehľadne rozdelená na časové obdobia (do roku 1948, 1949 – 1953, 1953 – 1968, 1968 – 1981, 1981 – 1989, 1989 – 2004, po roku 2004). V období do roku 1948 autorský kolektív konštatuje „jasnú dominanciu literatúry svedectiev“ (strana 5) a za charakteristické považuje „moralistické a deterministické implikácie“ (strana 5) textov, pričom pripomína, že „holokaust bol osobnou, a nie kolektívnou skúsenosťou [...], preto je táto literatúra v takej miere ako žiadna iná fragmentárna, často provizórna a tvarovo nedokonala“ (strana 5). Pre časový úsek do Stalinovej smrti v roku 1953 je dávaný dôraz na nútený príklon (aj) literatúry s témou holokaustu k socialistickému realizmu (strana 6), aj s informáciou, že „poľskí literárni bádatelia a bádatelky rozlišujú medzi literatúrou nacistických koncentračných táborov (literatura obozowa) a literatúrou sovietskych gulagov (literatura łagrowa)“ (strana 6).

V nasledujúcom období (1953 – 1968) sa uvádza vplyv politického odmäku na literatúru s témou holokaustu (strana 7), následne sú

stručne komentované udalosti, ktoré negatívne ovplyvnili poľský kontext – vtedajší prvý tajomník Poľskej zjednotenej robotníckej strany Władysław Gomułka „spustil najmasívnejšie perzekúcie židovských občanov a občianok od roku 1945“ (strana 7) a neskôr pod jeho vedením „vytvorenie nepriateľského obrazu židovstva eskalovalo do systematickej očisty všetkých verejných inštitúcií od Židov a Židoviek v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, spôsobujúc exodus 220 000 ľudí“ (strana 8). Obdobie po roku 1968 charakterizuje rozdelenie na literatúru neoficiálnu (underground literature) a oficiálnu s poznámkou, že „sedemdesiate roky 20. storočia by sme mohli označiť za dekádu faktickej literatúry“ (strana 9, „faktickosť“ je tu dokladovaná žánrom, respektíve formou literárneho rozhovoru). V nasledujúcej dekáde sa holokaust ako téma stáva predmetom „otvorenej diskusie“ (strana 9). „S uvoľňovaním cenzúry sa na liberalizovaný knižný trh dostávajú aj diela emigrovaných poľských Židov“ (strana 10) a zároveň sa otvára priestor pre fikciu (strana 10, dokladom sú dve diela autorov narodených po druhej svetovej vojne).

Obdobie medzi rokmi 1989 – 2004 je v publikácii označené ako „vek oneskorených svedectiev a rodinných príbehov“ (strana 11), s upresnením, že „najmä židovská autobiografická literatúra zažíva vrcholnú fázu“ (strany 11-12). Následne je literatúra o holokauste rozdelená na štyri skupiny: prvou je „spomienková literatúra, ktorej primárnym záujmom bolo prežitie nacistickej okupácie a holokaustu“ (strana 12), druhou literatúra, ktorá „využila vojnovú skúsenosť a holokaust na ďalšiu reflexiu stavu židovskej populácie v Poľsku po roku 1945 a 1989“ (strana 12), a treťou literatúra zobrazujúca „históriu židovských rodín sledovanú do predvojnového obdobia“ (strana 13), v ktorej sú dominantné „ženské perspektívy“ (strana 13, v origináli „feminine perspectives“). Štvrtá skupina je vyčlenená do obdobia po roku 2004 s nasledovnou charakteristikou: „Využíva holokaust ako pozadie pre rozvíjanie diskusie o súčasnom sociálnom vývine a ako pripomienku (alebo varovanie) o nutnosti udr-

žiavať spomienky na holokaust nažive aj napriek znižujúcemu sa počtu preživších“ (strana 14). Tento model je podľa autorského kolektívu typický pre poľskú, českú a slovenskú súčasnú literatúru o holokauste vo všeobecnosti (strana 14). Dôležitá je aj poznámka smerom k využitiu prvkov populárnej kultúry: „Prvky populárnej kultúry sú typickou črtou literatúry 21. storočia a rozširujú kreatívne možnosti rozprávania o holokauste, ich využitie však otvára mnoho problematických otázok“ (strana 15). Jednou z nich je otázka, „kedy sú popkultúrne reprezentácie holokaustu nebezpečenstvom a kedy inováciou“ (strana 15). Literárne diela pracujúce s prvkami popkultúry môžu „vyzerať triviálne, ale ich poetika môže zaujať mladšie generácie, pre ktoré je holokaust vecou dávnej minulosti“ (strana 16).

Časť štúdie o poľskej literatúre uzatvára porovnanie so situáciou na Slovensku, v oboch krajinách je totiž opätovne otvorená otázka nevráživosti časti majority smerom k zdecimovanej židovskej menšine, pričom v slovenskom kontexte autorský kolektív rámcuje súčasný stav ako pnutie medzi pravicovým nacionalizmom, obhajujúcim Tisov klérofašistický režim, a úsilím intelektuálskej a spisovateľskej obce „pripísať zodpovednosť za viktimizáciu a deportácie slovenských Židov slovenským politikom a tiež, bežnému občianstvu“ (strana 17).

Časť štúdie o českej a slovenskej literatúre s témou holokaustu je tiež rozdelená na časové obdobia (do roku 1949, päťdesiate a šesťdesiate roky 20. storočia, sedemdesiate a osemdesiate roky 20. storočia, po roku 1989). V prvom období je v popredí ako fokálny bod literatúry s témou holokaustu geto v Terezíne (strana 18), v kontexte českej literatúry je za najdôležitejšieho spisovateľa označený Jiří Weil, ktorého román *Život s hvězdou* „zrušil koncept vnímania vojny a holokaustu ako hrdinskej histórie, ktorý zreteľne rozlišoval dobro a zlo“ (strana 19). V pasážach o slovenskej literatúre sa zdôrazňuje, že „vyvlastnenie židovského majetku Slováckmi sa veľmi často objavovalo v slovenských románoch, poviedkach a divadelných hrách“ (strana 20), s konkrétnymi odkazmi na

diela, ktoré vznikli krátko po skončení druhej svetovej vojny – na román *Farská republika* Dominika Tatarku, novelu *Sedliak* Františka Švantnera a dielo dramatika, prozaika a básnika Leopolda Laholu (strana 20).

Pri literatúre v období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia sa upozorňuje na to, že „publikácie o nacistickom režime a jeho koncentračných táborech zvýrazňovali hrdinský boj komunistov, pričom systematické vyhladzovanie židovskej populácie bolo spomenuté iba letmo alebo vôbec“ (strana 21). Téma holokaustu v literatúre sa rozvinula až po konci éry stalinizmu a neskôr, „najmä v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, v súlade s výraznou liberalizáciou československej kultúry“ (strana 21). Za povšimnutie stojí tvrdenie, že „pre niektorých českých autorov a autorky, ktorí a ktoré nemali židovské korene, sa holokaust stal metaforou pre ľudí, zachytených v mašinérii totalitného režimu, a pre mechanizmus pôsobenia zla vo všeobecnosti“ (strana 22). Nasleduje špeciálne upozornenie na diela odohrávajúce sa na Slovensku, predovšetkým *Obchod na korze* Ladislava Grosmana a jeho filmovú adaptáciu (strany 22-23). Časť uzatvára konštatovanie o vynoreni sa stalinistického protizidovského resentimentu v roku 1967 po šesťdňovej vojne (strana 23).

Obdobie normalizácie, teda sedemdesiate a osemdesiate roky 20. storočia, bolo poznačené emigráciou viacerých dôležitých autorov (strana 23) a navyše, diela „tematizujúce holokaust poväčšine nemohli byť publikované inak ako v zahraničí alebo v samizdate“ (strana 24), s dôvetkom: „Na Slovensku nebol kultúrny útlak taký krutý ako v Česku“ (strana 24). Táto časť štúdie je relatívne stručná, zo slovenskej literatúry sa spomínajú iba Klára Jarunková, Peter Karvaš a v závere román Jána Johanidesa *Slony v Mauthausene* (strany 23-24).

Posledná časť štúdie o českej a slovenskej literatúre s témou holokaustu je venovaná obdobiu po Nežnej revolúcii. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia je pozorovateľný „revival témy židovstva a holokaustu“ (strana 25), spojený aj s autormi a autorkami druhej a tretej generácie po preživších. Diela sú často „spojené s odhale-

186 ním českej a slovenskej spoluviny za prenasledovanie židovskej populácie nacistami“ (strana 27). Slovenskú literatúru zastupujú Milan Richter (*Vo mne zbúraný chrám*) a Denisa Fulmeková (*Konvália*). Neskôr, podobne ako v časti o poľskej literatúre, je na príkladoch prózy Jany Juráňovej *Nevybavená záležitosť* a divadelnej hry Anny Gruskovej *Rabínka* odkazované na „feminínne perspektívy v písaní o holokauste, ktoré bolo, podobne ako v poľskej literatúre, formované maskulínnymi modelmi rozprávania“ (strana 28, v origináli „male narrative models“). Opäť analogicky ako v časti o poľskej literatúre, aj v texte o súčasnej (či nedávnej) českej a slovenskej literatúre s témou holokaustu autorský kolektív vystihuje zmenu charakteru písania, v ktorej sa „ako dôsledok toho, že je univerzálnym symbolom, stáva holokaust častejšie predmetom fikcie“ (strana 28) a „tradičné obrazy holokaustu a koncentračných táborov [...] sa stali konvenciami bez akejkoľvek umeleckej príťažlivosti“ (strana 28). Túto časť sprievodnej štúdie uzatvára konštatovanie, že dnes je téma holokaustu v dvoch uvedených národných literatúrach, podobne ako je to v prípade poľskej literatúry, „integrovaná do populárnej kultúry v žánroch ako triler, fantasy, horor, romanca, komiks či dokonca pornografia“ (strana 28). Zástupcom slovenskej literatúry je tu Pavel Vilikovský s prózou *Štvrtá reč* z knihy *Prvá a posledná láska*, kde autor „aplikuje sofistikované naratívne hry na rekonštrukciu transportov židovských žien a dievčat z Patrónky v Bratislave“ (strana 29).

Sprievodnú štúdiu uzatvára časť o najčastejších a spoločných témach, motívoch a stratégiách v poľskej, českej a slovenskej literatúre s témou holokaustu, v ktorej sa do popredia dostávajú „dve populárne črty, ktoré prešli výraznými zmenami najmä v posledných rokoch: humor a zobrazenie páchateľov“ (strana 31). O prítomnosti humoru v literatúre s témou holokaustu sa píše, že už „v getách a koncentračných táboroch sa humor začal využívať ako obranný mechanizmus proti perzekúcii a ponižovaniu“ (strana 31), v súčasnosti sa viac využíva komika a grotesknosť, čo je spojené „so substitúciou

ustálenej a konvenčnej ikonografie holokaustu a s generačnou zmenou“ (strana 32). V časti o zobrazení páchateľa sa najprv uvažuje o motíve „dobrého Nemca“ (strana 32, za prvú takúto postavu je označený Wilm Hosenfeld z autobiografickej prózy Władysława Szpilmana *Smrť mesta*, známej vďaka filmovej adaptácii z roku 2002 pod názvom *Pianista*), so záverom, že „súčasnú zobrazenie páchateľov v literatúre sa dá sumarizovať provokatívnymi scénami masového násillia a brutality, vyzozprávanými priamo vrahmi [...], ale zároveň sú aj postavy prominentných nacistov, nemeckých dôstojníkov a vojakov oddémonizované a dokonca populštené“ (strany 32-33). Táto posledná časť by určite mohla byť rozsiahlejšia (text je očividne spracovaný na báze afinít autorského kolektívu), systematickejší prístup by si však žiadal oveľa viac (predovšetkým) ľudských zdrojov, energie a času. Vzhľadom na charakter publikácie ako antológie textov s témou holokaustu v troch národných literatúrach je však takéto stručné načrtnutie similarít akceptovateľné. Zámerom úvodnej štúdie zrejme bolo predovšetkým objasniť sociálno-historický kontext a vytýčiť jeho hlavné súradnice tak, aby jednotlivé heslá mali aspoň bazálne ukotvenie, čo sa, myslím si, podarilo – v tomto smere je publikácia dobrým východiskovým bodom pre odbornú i laickú verejnosť, zrejme najmä mimo stredoeurópskeho areálu.

Čo sa týka jednotlivých hesiel, publikácia má ambíciu byť viac extenzívnou a sumárnou než reprezentatívnou a hĺbkovou (to je v súlade s vyššie citovanou pasážou o nehodnotení literatúry z úvodu knihy). Zrejme preto je sem zaradený napríklad aj *Čierny slnovrat* K. Jarunkovej, hoci autor tohto textu J. Holý priznáva, že „židovka Estera Rozenkranzová je skôr marginálnou postavou“ (strana 67). Asi najcitelnejším opomenutím je potom *Šialený mesiac* Jána Ondruša s kľúčovými básňami *Osviečimský oheň* a *Osviečimský popol* – ich autor je spomenutý v úvodnej štúdiu (strana 21) a texty sú vymenované v hesle o debutovej zbierke Mikuláša Kováča *Zem pod nohami* (strany 165-166), myslím si však, že by si zaslúžili vlastné

miesto. Diskutabilné môže byť aj nezahrnutie románu Silvestra Lavrika *Nedelné šachy s Tisom* (2016), aspoň okrajovo mohla byť spomenutá inscenácia Viki Janouškovej *Všade tá rieka...!* o životnom osude L. Laholu. Navyše, ak autorský kolektív vyčlenil miesto poľskej antológie *Pieśń ujdzie cało... Antologia wierszy o Żydach pod okupacją niemiecką* (strany 392-395), možno by si zaslúžila vlastný textový priestor aj niekoľkokrát spomínaná antológia slovenskej literatúry o holokauste *Božia ulička* zostavená Milanom Richterom – hoci je pravda, že z tejto antológie nemajú vlastné heslá iba básne Ivana Kupca, J. Ondruša a texty, ktoré neboli pôvodne napísané v slovenčine (Iboja Wandall-Holm, Tuvia Rübner).

Napriek drobným výhradám považujem publikáciu *Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction* za vhodný východiskový bod pri skúmaní literatúry s témou holokaustu

v troch vybraných národných literatúrach. Spomedzi hesiel o slovenskej literatúre sú najlepšie spracované tri príspevky Z. Pruškovej (o próze P. Vilikovského *Štvrtá reč*, autobiografickom románe Juraja Špitza *Nechcel som byť Žid* a kratších prózach L. Laholu, súhrnne uvádzaných pod názvom *Posledná vec*). Publikácia je využiteľná aj v študijnom procese, najmä v prípade študijných programov, ako sú stredoeurópske štúdiá – je však škoda, že okrem *Námestia svätej Alžbety* R. Jašíka, *Rabínky* A. Gruskovej a básní M. Richtera (a časti prózy E. F. Kniežu *Šiesty prápor, na stráž!*, ktorá je súčasťou *An Anthology of Slovak Literature* z roku 1976) nie sú žiadne analyzované diela slovenskej literatúry preložené ako celok do angličtiny – to však určite nemožno pripísať na vrub autorskému kolektívu recenzovanej knihy. Publikácia je v rámci otvoreného prístupu k dispozícii v plnom znení na stránke vydavateľstva De Gruyter.

Mgr. Matúš Mikšík, PhD.
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: matus.miksik@uniba.sk